

ЗАЙМЕННИКОВІ ДІЄСЛОВА ЯК СУБСТИТУТИ ДІЄСЛОВА *ÊTRE* В КОНСТРУКЦІЯХ АНАЛІТИЧНОГО ПАСИВУ ТА ЇХ УКРАЇНСЬКІ ВІДПОВІДНИКИ

Л.Р. Коккіна

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Основним способом вираження думки про те, що суб'єкт підлягає дії, а не є її виконавцем, тобто являє собою пасивного учасника процесу, який відтворюється у висловлюванні, у французькій мові є конструкція аналітичного пасиву *être+participe passé* (дієслово *бути*+дієприкметник минулого часу). Поряд із нею у мовній системі наявні й інші можливості виразу мовцем співвідношення між темою та ремою даної ситуації, такі, як зворотна форма дієслова як пасив, віддієслівні прикметники, зворотно-каузативні конструкції, конструкції типу *être+à*+інфінітив, *être+en*+віддієслівний іменник (Ілія 1970:78-83), (Brunot 1965:366-367), (Sauvageot 1962:130-137). Існування усіх цих додаткових варіантів, які не завжди одноставно сприймаються лінгвістами (Tesnière 1959:243-245), (Damourette et Pichon 1926:66) як повноцінні носії пасиву й мають відтінок штучності, свідчить не лише про недостатність одного мовного засобу для виразу семантичної категорії, але й про те, що аналітичний пасив, який подано у мові у вигляді конструкції з двох елементів, первинні функції яких не пов'язані з виразом пасиву, теж не може займати позицію спеціальної мовної одиниці, призначеної для окремої категорії. Насамперед це підтверджується тим, що між дієсловом *être* та дієприкметником минулого часу не існує нерозривного зв'язку. Обидва елементи можуть підлягати семантичним трансформаціям незалежно один від одного, й при цьому не порушувати синтаксичної структури та зовнішньої єдності висловлювання.

Безперечно, коли йдеться про семантичну категорію та рівень взаємозалежності її компонентів, завжди існують різноманітні, а у більшості випадків протилежні думки з цього приводу (Храковский 1981:240), (Корди 1974:289), (Кравченко 1992:99-111), (Гамяніна 2000:56). Так, російський мовознавець В.Г.Гак вважає, що конструкція *être+participe passé* позбавлена права бути спеціальним засобом виразу пасиву через такі фактори, як її багатозначність, лексичні та синтаксичні обмеження її утворення, відсутність внутрішньої морфологічної та семантичної єдності. Однак якщо семантична багатозначність може бути розглянута крізь призму поліфункціональності дієслівних форм, то недостатність морфологічної єдності вважається В.Г.Гаком за більш суттєвий аргумент, що перешкоджає визнанню *être+participe passé* основним засобом виразу пасиву (Гак 2000:369-372). Позиція дослідників граматичних категорій французького дієслова Н.М.Васильєвої та Л.П.Піцкової полягає у тому, що неможливість мати морфологічну опозицію з активом заперечує конструкції, що вивчається, мати статус граматичного засобу для вираження пасиву. *Être+participe passé* трактується як синтаксична конструкція, що має однією з функцій позначення пасиву (Васильєва, Піцкова 1972:78-89). А. Соважо вважає, що конструкція, яка називається "пасивною", є лише окремим випадком більш загальної конструкції дієслова *être* та атрибутивного прикметника, який узгоджено з підметом у роді та числі (Sauvageot 1962:130).

Л. Тен'єр робить зауваження з приводу відсутності у французькій мові чіткої різниці між поняттями пасиву та номінальною формою дієслова (Tesnière 1959:243-245). Багато уваги вивченню цього питання було приділено Ф.Брюно, за висновками якого належність конструкції до пасивного стану може бути підтверджено наявністю додатка агенса, інструмента, часу, засобу виконання дії (Brunot 1936:366). Чіткого визначення мовного статусу конструкції не надається, але робиться доречне зауваження стосовно великої кількості зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на функціонування аналітичного пасиву у дослідженні Л.І.Ілії (Ілія 1970:79).

Отже, на думку більшості лінгвістів, конструкція *être+participe passé* може бути визнана засобом вираження пасиву у разі відповідності дієслова, прикметника та додатка, який він вводить, чітким морфосинтаксичним та семантичним вимогам. Однак мова не є сталим явищем. Той факт, що дієсловом *être* може мати субститути, тобто замінюватися іншими словами, що мають ідентичну синтаксичну функцію, а саме дієсловами-зв'язками, для багатьох лінгвістів є прямим підтвердженням того, що так звана конструкція аналітичного пасиву подібна до іменникового присудка. Ж.Може (Mauger 1968:288), Л.І.Ілія (Ілія 1970:80) називають *être* дієсловом-зв'язкою й ставлять в один ряд з іншими атрибутивними дієсловами, такими, як *rester, demeurer, sembler, paraître, passer pour*, не виділяючи, таким чином, його особливої ролі у формуванні пасиву. Цієї ж думки дотримується й В.Г.Гак (Гак 2000:369-370), додаючи, що, в принципі, аналітична форма припускає такі заміни компонента, враховуючи її флективність. Як приклад він наводить *La vedette est (se trouve, se voit) entourée de ses amateurs* – саме займенникову форму дієслова. Автори даного дослідження схильні розглядати субститутивну конструкцію як пасив, аргументуючи свою позицію, по-перше, тим, що пасив є семантичною, а не суто морфологічною категорією, що дає йому можливість оперувати різноманітними засобами у реалізації своєї когнітивної функції, по-друге, тим, що займенникова форма має сама по собі однією зі своїх функцій вираження пасивного значення, й, по-третє, пасивний характер дієприкметника минулого часу, що виходить з його семантики. Цей аргумент може бути підтверджено численними випадками еліпсиса, коли втрачається *être* й пасивне значення сконцентроване у *participe passé* (Гак 2000:370). До того ж, ототожнюючи дієприкметник минулого часу з прикметником, у разі віднесення аналітичного пасиву до різновиду іменникового присудка слід не забувати про те, що прикметник характеризує ознаку суб'єкта як вже існуючу, незалежну від події, що відбувається, а дієприкметник вказує на результат, що був отриманий внаслідок дії над суб'єктом (Кравченко 1992:103).

Метою даної роботи є ілюстрація функціонування цього типу субститутів у сучасній французькій мові та особливостей їх перекладу українською мовою на матеріалі сучасної французької прози та українських відповідників. Результати дослідження особливостей субститутів пасиву буде віднесено до висновків

попереднього характеру, які буде використано при відтворенні цілісної картини функціонування семантичної категорії пасивності на рівні перекладу іншою мовою.

У досліджених творах французьких авторів ХХ сторіччя було вилучено 5 типів субститутів дієслова *être* в конструкції аналітичного пасиву. Це займенникові дієслова *se sentir, se trouver, se croire, se voir, s'être*. Найбільш численними є випадки вживання *se sentir* як дієслова, що найближче за семантикою до *être*. Всі ці дієслова за класифікацією атрибутивних дієслів (Ілія 1970:92-94) позначають стан суб'єкта або виявлення реальної чи вдової ознаки. У даному випадку їх можна було б класифікувати як "дієслова, що позначають підлеглисть суб'єкта дії". Те, що більшість конструкцій з субститутами є двочленними, можливо, ще раз підтверджує припущення лінгвістів про їх атрибутивну природу. Однак у цьому випадку слід зауважити на те, що у французькій мові двочленні конструкції аналітичного пасиву взагалі домінують над тричленними, виходячи з основної мети пасиву – насамперед привернути увагу до дії, що виконується по відношенню до суб'єкта, а не до її виконавця. Потребує особливої уваги також те, що пасив із дієсловами *se trouver, se croire, se voir, s'être* вживається у 3-й особі й у цих випадках йдеться про більш чи менш реальних виконавців дії, спрямованої на суб'єкт, а з дієсловом *se sentir* – здебільш у 1-й особі однини, коли мовцю необхідно висловити внутрішній почуття, поява яких, однак, спровокована ззовні. Доречно зазначити й те, що більшість одиниць дослідженого фактичного матеріалу вжито у *Imparfait*. Лише деякі приклади описують дію, яка відбувається у *Passé Simple, Passé Composé* та *Présent*. Тобто, на перший погляд, це ще раз підтверджує, що конструкції, що вивчаються, призначені для опису стану, а не дії, яку було виконано над суб'єктом. Але автори даного дослідження вважають за слушне посылатися на В.Г. Гака (Гак 2000:369-372), за твердженням якого у визначенні факту наявності пасиву велику роль відіграє контекст або ситуація. Нарівні з цим семантика дієслова теж є вирішальним фактором.

Французький аналітичний пасив із займенниковим дієсловом як субститут не має морфологічного відповідника в українській мові. Таким чином, переклад відповідної конструкції потребує знаходження трансформаційних засобів відтворення комунікативної інтенції мовця. Цінність перекладу, іншими словами – його прагматичний аспект, досягається завдяки використанню перекладацьких трансформацій не тільки граматичного характеру, але й синтаксичного, бо в українській мові, на відміну від французької, більш вільний порядок розміщення членів речення дозволяє не змінювати комунікативної перспективи висловлювання при зміні активу на пасив (Гак 1965:167). Семантичні перетворення також відіграють важливу роль при передачі французьких субститутних конструкцій аналітичного пасиву українською мовою, зважаючи на їх не досить чітко визначену позицію у мові оригіналу.

Більшість конструкцій, що вивчаються, було перекладено активними реченнями, в яких французький пасивний суб'єкт зберігає місце підмета, можливо, через найбільшу подібність до атрибутивних конструкцій: *Je me sentais complètement vidée (Sagan 1954:56) – Я відчула якусь страшну порожнечу (Sagan 1989:270)*; неозначено-особовими активними реченнями: *Le garçon eut souhaité se voir entouré de moins d'attention (Céline 1952:125) - Хлопець волів би, щоб про нього піклувалися трохи менше (Céline 2000:292)*; активними реченнями, де агенс займає позицію підмета: *Sa marche ne se trouvait pas ralentie ni par la pesanteur de l'air ni par la fatigue de cette chaleur lourde (Lainé 1974:47) – Ні важка хода, ні задушлива стека не сповільнювали його кроків (Лене 1985:158)*; активними реченнями з присудком – займенниковим дієсловом: *On se trouvait projetés avec violence les uns contre les autres (Lainé 1974:73) – Всі валилися один на одного (Лене 1985:174)*. Численними є випадки лексичних трансформацій, коли денотативна інформація, що була у французькому дієприкметнику, в українському реченні відображається у віддієслівному іменнику: *Je me croyais renvoyé du collège (Radiguet 1994:32) – Моє припущення про виключення мене з ліцею (Radiguet 1998:54)*. Не можна залишити без уваги той факт, що в українських відповідниках з агенсом тексту-оригіналу у ролі підмета перекладач намагається відтворити конотативну інтенцію мовця за допомогою порядку слів – об'єкт перебуває у препозиції по відношенню до присудка, а суб'єкт, відповідно, у постпозиції: *Elle se sentait gagnée d'une colère froide (Sagan 2000:89) – Їй охопила холодна лютя (Sagan 1989:79)*. Донесенню інформації оригіналу до мовця сприяє також використання прийому поширення, при якому вводяться нові лексичні елементи, що експлікують те, що в оригіналі було висловлено граматично: *Je me sentis déchirée (Sagan 1954:1226) – Мені аж серце стало кривитись від болю (Sagan 1989:306)*.

Як попередній висновок, може бути стверджено, що, враховуючи факт відсутності в українській мові прямого морфологічного відповідника французької субститованої конструкції аналітичного пасиву з займенниковим дієсловом-зв'язкою, для реалізації комунікативної інтенції мовця в українській мові було використано синтаксичні, граматичні та лексичні перекладацькі трансформації з метою відтворення не лише прагматичного аспекту, а й того конотативного наміру, який мав автор, коли вибирав для вислову семантично-трансформовану форму пасиву у мові оригіналу. У більшості випадків як українські відповідники виступали: активні конструкції та неозначено-особові речення, де тематичність та рематичність об'єкта легко відтворюється завдяки вільному порядку слів. Випадки лексико-семантичного перефразування також свідчать про складність адекватної передачі у мові перекладу конструкції, що не є типовою для мови-оригіналу. На думку автора, зроблені висновки можуть бути використані для подальшого, більш детального вивчення семантичної категорії пасиву.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильева Н.М., Пицкова Л.П. Грамматические категории французского глагола. - М.: Моск. обл. пед. ин-т им. Н.К. Крупской, 1972.- 108 с.
2. Гак В.Г. Теоритическая грамматика французского языка. - М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
3. Гак В.Г., Ройзенблит Е. Б. Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков. - М.: Высшая школа, 1965. – 378с.
4. Илия Л.И. Очерки по грамматике современного французского языка. - М.: Высшая школа, 1970. - 175 с.
5. Гамянина І.М. Особливості функціонування та перекладу пасивних конструкцій (на матеріалі іспанської та української мов) // Вісник КНУ "Інтернаціоналіст". – К.: КНУ ім.Т.Шевченка, 2000. – С. 53-56.
6. Кравченко А.В. О когнитивной неэквивалентности активных и пассивных конструкций (к проблеме категории залога) //

Филологические науки.– М.: Высшая школа, 1992. – №1. - С.99-111.

7. Корди Е.Е. Пассивные конструкции во французском языке // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов. – Л.: Наука, 1974. – С.289 – 314.
8. Храковский В.С. Залоговые конструкции в разноструктурных языках.- Л.: Наука, 1981.- 356 с.
9. Brunot F. La pensée et la langue. Paris: Masson, 1936. - 982 p.
10. Damourette J. et Pichon E. Des Mots à la Pensée. Essai de grammaire de la langue française. - P.: Hachette.- T.IV.- 1926.
11. Mauger G. Grammaire pratique du français d'aujourd'hui. – Paris: Hachette, 1968. – 417 p.
12. Sauvageot A. Français écrit – français parlé. P.: Hachette, 1962. – 249 с.
13. Tesnière L. Eléments de syntaxe structurale. P.: Masson, 1959.
14. Wagner R. L., Pinchon J. Grammaire du français classique et moderne. - Paris:Hachette, 1962. - 524 p.

СПИСОК ІЛЮСТРОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Céline L.-F. Voyage au bout de la nuit.- Paris: Gallimard, 1952.- 635 p.
16. Lainé P. La dentellière. – Paris: Gallimard, 1974.- 180 p.
17. Radiguet R. Le diable au corps. – Paris: Société Nouvelle. Firmin – Didot, 1994.- 110p.
18. Sagan F. Aimez-vous Brahms?- М.: Цитадель, 2000.- 109 с.
19. Sagan F. Bonjour, tristesse!, Paris: Juillard, 1954. –163 p.
20. Лене П. Мережниця / Пер. Федосенко П. //Сучасна французька повість. Таким було наше кохання.-К.: Дніпро, 1985.-С. 239-316.
21. Радіге Р. Диявол у тілі / Пер. Покальчук Ю.- І.-Ф.: Лілея-НВ, 1998.- 143 с.
22. Саган Ф. Чи любите ви Брамса?! / Пер. Омельченка В. //Саган Ф. Чи любите ви Брамса?-К., 1989.-С.3-98.
23. Саган Ф. Здравстуй, печаль! /Пер. Кравець Я. К. //Чи любите ви Брамса? - К., 1989.-С. 243-332.
24. Селін Л.-Ф. Подорож на край ночі.- Київ: Юніверс.: Харків: Фоліо, 2000.- 368 с.

Поступила в редколлегию 18 марта 2003г.